

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ TƏKTƏRKİBLİ
CÜMLƏLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında)**

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: filologiya – dilçilik

İddiaçı: **Xəyalə Vaqif qızı Həmidova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Xarici Dillər Mərkəzidə İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Aygün Şahnəzər qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cavanşir Xankişi oğlu Muradov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gültəkin Alışan qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmlər doktoru, dosent
Gülsüm İsrəfil qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Dilçiliyin müxtəlif sahələrinin öyrənilməsi geniş vüsət alsa da, hələ də bu elmin az tədqiq olunan sahələri mövcuddur. Dilçiliyin vacib bölmələri olan morfologiya və sintaksisin tədqiqi öz aktuallığını saxlamaqda davam edir.

Ümumiyyətlə, təktərkibli cümlələrlə bağlı bir sıra məsələlər hələ də həllini tapmamışdır . Məsələn, adlarla ifadə olunan təktərkibli cümlələrin predikativliyi, təktərkibli cümlələrin cüttərkibli cümlələrlə paradiqmatik əlaqəsi məsələlərində mübahisəli məqamlar qalmaqdadır.

Tədqiqat işinin aktuallığı ondan ibarətdir ki, burada həm müasir Azərbaycan, həm də ingilis dilçiliyində təktərkibli cümlələrin ilk dəfə olaraq struktur-semantik təhlil əsasında tipoloji xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir. Azərbaycan və ingilis dillərində bu mövzuda tədqiqat işləri aparılsa da, hər iki dilin sintaksisində təktərkibli cümlələrin araşdırılmasına ehtiyacı var.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: İki müxtəlif sistemə malik olan Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında təktərkibli cümlələrin semantik-qrammatik xüsusiyyətləri, quruluş növləri, üslubi funksiyalarının tədqiq olunması, araşdırılan materialın qarşılaşdırılması, onların bu və ya digər dərəcədə oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatın obyektı hər iki dildə sadə tərkibli cümlələrdir. Üslubiyyət və cümlənin aktual üzvlənməsi nöqtəyi-nəzərindən təktərkibli cümlələrin üslub aspekti və aktual üzvlənmə ilə əlaqəsi tədqiqat işimizin əsas predmeti hesab oluna bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədini Azərbaycan və ingilis dillərində təktərkibli cümlələrin struktur və kommunikativ növ, leksik tərkib və qrammatik üslub funksiyaları nöqtəyi-nəzərindən öyrənilməsi təşkil edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri öndədir:

- tədqiq olunan dillərdə təktərkibli cümlələrin statusunu müəyyənləşdirmək;

- təktərkibli, yarımqıq və elliptik cümlə strukturlarının əlamətlərini açmaq;

- təktərkibli cümlələrin bu və ya digər növlərinin predikativ vahidlərini müəyyənləşdirmək;

- təktərkibli cümlələrin semantik ardıcılığını müəyyənləşdirmək, onları sintaktik-qrammatik və sintaktik-üslub nöqtəyi-nəzərindən təhlil etmək;

- tədqiq olunan dillərdə təktərkibli cümlələrin uyğun və fərqli cəhətlərini aşkara çıxarmaq;

- cümlələrlə eynimənalılıq prinsipindən təktərkibli cümlələri tədqiq etmək;

- həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində transformasiya və distributiv metodlardan istifadə edərək, təktərkibli cümlə ekvivalentlərinin modellər əsasında mövcudluğunu ifadə etmək.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işimizin yerinə yetirilməsi zamanı linqvistik təsvir metodu, müqayisəli metod, cümlənin struktur semantik təhlili metodu, cümlənin struktur semantik təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiq olunan materialda hər iki dildə mövcud olan bədi əsərlərdən, lüğətlərdən seçilmiş nümunələr gətirməklə çoxlu sayda müqayisələr aparılmışdır. Yekun olaraq 5000 səhifədən çox material tədqiqatın təhlilinə cəlb edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Müqayisə olunan dillərdə aşağıdakı əlamətlərə görə təktərkibli cümlələrə aidliyi olan sintaktik vahidlərin böyük qrupu mövcuddur: bir predikativ mərkəzin olması, anlayışlılıq, formal göstəricinin olmaması, təşkiledici üzvlərdən birinin natamamlığı, intonasiya xüsusiyyəti və baş üzvlərin morfoloji ifadəsi.

– Hər bir dilin sintaktik strukturunda cümlə üzvləri baş və ikinci dərəcəli üzvlərə bölünür. Cümlədə baş üzvlər məqsədin mahiyyətini ifadə edir, ona görə də cümlənin nüvəsini təşkil edir. Bəzən cümlədə hər iki baş üzvün olması vacib deyil. Bir baş üzvün olması ikinci olmasına işarət edir, bu da sadə təktərkibli cümlələr üçün səciyyəvidir. Müasir dilçilikdə təktərkibli cümlələrin növlərə bölünməsi heç bir şübhə doğurmur.

– Müasir Azərbaycan və ingilis ədəbi dillərində cümlənin iki struktur-semantik növü mövcuddur ki, onlar a) struktur; b) semantika;

c) məntiqi-qrammatik (kommunikativlik) tipinə görə bir-birindən fərqlənir.

– Təktərkibli cümlələr mübtədə və xəbər əsasında formalaşan cümlələrə bölünməklə morfoloji baxımdan müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər, sintaktik quruluşlarına görə isə müxtəlif vasitələrdən yararılır və emosionallıq, vurğu, intonasiya tutumunu şərtləndirən sintaktik-semantik ünsürlər onları birləşdirir. Bu zaman cümlənin həm üz, həm də dərin strukturları təhlil edilib müəyyən nəticələr əldə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Elmi yenilik təktərkibli cümlələrin üslub və cümlə üzvlərinin aktuallığı nöqtəyi-nəzərindən səciyyəlidir. Tədqiqat işimizin elmi yeniliyinin əsas hissəsini təktərkibli cümlələrin demək olar ki, insan nitqinin mövcud olduğu bütün sahələr üzrə tədqiq olunması təşkil edir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, reklam sahələrində istifadə olunan təktərkibli cümlələr və onların istifadə qaydaları geniş şəkildə təhlil və tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, bu işdə Azərbaycan və ingilis dillərində sadə təktərkibli cümlələrin struktur-semantik spesifikasiyini aşkar edilir; bu dillərdə təktərkibli cümlələrin semantik-funksional növlərinin ümumi, oxşar və fərqli əlamətləri müəyyənləşdirilir; müqayisə olunan dillərdə təktərkibli cümlələrinin semantik-funksional növlərinin təsnifatı təqdim olunur, bu da dil nəzəriyyəsi, müqayisəli dilçiliyə müəyyən elmi töhfə verir.

Təktərkibli cümlə ekvivalentlərinin müxtəlif vasitələrlə eyni məzmunu reallaşdırmaq imkanlarının hər iki dildə mövcud olması qrammatik mənanı müxtəlif vasitələrlə ifadə edən dil vahidlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinin nəzəri və praktiki əhəmiyyətinin vacibliyini göstərir.

İşin aprobeasiyası və tətbiqi: Tədqiqatın əsas məzmunu müxtəlif elmi məcmuələrdə nəşr olunmuş məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın nəticələri barədə elmi konfrans və seminarlarda məruzə edilmişdir. Çap olunmuş məqalələr dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir. Mövzu ilə bağlı 14 məqalə (o cümlədən, xaricdə 3) çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin Xarici Dillər mərkəzində (İngilis dili və onunun tədrisi metodikası kafedrasında) yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 7 səhifə, birinci fəsil 40 səhifə, ikinci fəsil 44 səhifə, üçüncü fəsil 27 səhifə, nəticə hissəsi 3 səhifə, ədəbiyyat hissəsi 8 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 136 səhifə, 217,663 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobeşiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiya işinin I fəslində Azərbaycan və ingilis dillərinin şəbələri və cümlə növləri, cümlənin struktur tipləri, təktərkibli sadə cümlələr, təktərkibli cümlələrin üslub və qrammatik funksiyaları , II fəslində təktərkibli cümlənin növləri, Şəxssiz cümlələr, There ilə başlayan cümlələr, Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr, ümumi şəxslı cümlələr, Adlıq cümlələr, bu cümlələrin funksiyaları, təktərkibli cümlənin növü olan Söz-cümlə, onların hansı nitq hissələri ilə ifadə olunması, təktərkibli cümlə ekvivalentlərinin sintaktik təhlili, təktərkibli cümlə ekvivalentlərinin sintaktik təhlili, Agens və dezagens mənalı təktərkibli cümlələr, cümlənin aktual üzvlənməsi, III fəslində isə təktərkibli cümlənin işlənmə dairələrindən bəhs olunur.

Dissertasiyanın birinci fəslı Müasir Azərbaycan və İngilis dillərində cümlə növləri adlanır. Bu fəslin ilk bölməsində Azərbaycan və ingilis dillərinin şöbələri və cümlə növləri barədə məlumat verilir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində dilçilik elminin aşağıdakı şöbələri belə təsnif olunur:

- Fonetikada müasir Azərbaycan və ingilis ədəbi dilinin fonemlər sistemindən, fonetik qanunlarından, fonetik hadisələrindən bəhs olunur.

- Orfoepiyada müasir Azərbaycan və ingilis ədəbi tələffüz normalarından, qayda və qanunlarından bəhs olunur.

- Orfoqrafiyada dillərin ədəbi dilində düzgün yazı qaydalar öyrənilir.

- Leksikologiyada müasir Azərbaycan və ingilis ədəbi dilinin lüğət tərkibindən, sözlərin quruluş və mənə növləri öyrənilir.

- Frazologiyada müasir Azərbaycan və ingilis dilindəki frazeoloji ifadələrin tiplərindən və mənə növlərindən bəhs olunur.

- Morfologiyada sözlərin dəyişməsindən və qrammatik kateqoriyaların morfoloji əlamətlər araşdırılır.

- Sintaksisdə söz birləşmələrindən, cümlələrdən bəhs olunur. “Sintaksis” mənşəyinə görə yunan sözü olub, mənəsi “birləşmə”, “tərtibat” deməkdir. Dilçilikdə bu sözdən termin kimi istifadə olunur. Dilçilikdə bu söz iki mənada işlənir: birincisi, dilin sintaksisi, yəni dilin sintaktik quruluşu, ikincisi isə, qrammatika elminin şöbəsi.

Sintaksis dilin qrammatik sistemində mərkəzi yer tutur, fikir mübadiləsinə xidmət edir, obyektiv reallıqla əlaqəli olur. “*Müasir sintaksis müəyyən mənada köhnə mövqeləri yenidən düzəldir, onları idrak dilçiliyindəki son inkişaflarla əlaqələndirir*”¹.

Qrammatikanın bir şöbəsi kimi sintaksis sözlərin söz birləşmələri və cümlələr şəklində birləşməsi qaydalarından bəhs edir. O, sintaktik vahidlər sistemini (söz birləşmələri, sadə cümlə, mürəkkəb cümlə, mürəkkəb sintaktik bütövlər), sintaktik vahidlərin qurulmasını və bağlanma vasitələrindən istifadə qaydalarını öyrədir.

¹ Yunsurova, A. Cümlələrin gizli semantikasını koqnitiv dilçiliyin obyektini kimi// – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2020. № 4. – s.133-137.

“Sintaksis sözlərin mənalı cümlələrə birləşməsini idarə edən qanunlar dəstidir”².

Sintaksisin əsas tədqiqat obyektlərindən biri də cümlədir. “Cümlə sintaksisin dil və nitq vahidi olaraq kommunikativ funksiyaya malikdir”³. Məsələn: “Knyagina heyrətlə ona baxdı və heç bir cavab vermədi”⁴. *They did not allow her to weep long*⁵. Cümlənin qrammatik cəhətdən formalaşmış, bitkinlik intonasiyası qazanmasının danışanın məqsədindən asılı olduğunu qeyd edən H.Qədimova “söz, söz birləşməsinin və cümlənin intonasiyasının özünməxsusluğunun da nəzərə alınmasını” vurğulayır⁶.

Buraya müstəqil mənalı sözlər, yəqinlilik və zərurilik bildirən yarımköməkçi sözlər, çoxsaylı variantları ilə modal sözlər daxildir. Predikativliyə gəldikdə isə o, sintaktik modallığı cümlənin xüsusi dil xüsusiyyəti kimi qəbul edilir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində cümlələr iki tipə görə təsnif edilir:

- Cümlənin kommunikativ tipinə görə
- Cümlənin struktur tipinə görə

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində məqsəd və intonasiyaya görə cümlələr dörd yerə bölünür: a) nəqli cümlə; b) sual cümləsi; c) əmr cümləsi; ç) nida cümləsi.

Nəqli cümlələrdə müəyyən bir hadisə, əşya, əlamət və s. haqqında məlumat verilir. Məlumat təsviri xarakteri daşıyır, nəql olunma yolu ilə çatdırılır. Nəqli cümlələrdə hər hansı bir fikir ya

² Никитина, Т.Г. Морфология и синтаксис современного английского языка/ Т.Г. Никитина, –Тольятти: Изд. ТГУ. –2018. –186 с.

³ Iriskulov, A.T. Theoretical Grammar of English/ A.T.Iriskulov, –Tashkent. – 2006. – 64 p.

⁴ Mopassan, G. dö. Roman. Novellalar/ G. dö Mopassan, – Bakı: Yazıçı. –1989. – 343 s.

⁵ <https://www.yandex.ru/bibliofond.ru>

⁶ Qədimova, H. Sintaksis tədqiqinin aktual problemlərinə dair// Bakı: Filologiya məsələləri, – Bakı. –2009. № 8. – s.255-261.

təsdiq, ya da inkar olunur. Nəqli cümlələr dildə ən çox yayılmış ümumi qaydalar əsasında qurulur.

Azərbaycan dilinin cümlə quruluşuna uyğun olaraq, bu cümlələrdə adətən xəbər cümlənin sonunda, başqa üzvlər isə yenə müəyyən sıralanmaya tabe şəkildə xəbərdən əvvəl gəlir. Şeir dilində bu pozula da bilər. İngilis dilində isə cümlədə sözlərin sıralanması Azərbaycan dilindən fərqlənir. Xəbər mübtədadan sonra, ikinci dərəcəli üzvlər isə xəbərdən sonra işlənir⁷. Məsələn: *“Qozbel Mirzənin uzun ləbbadəsini külək arıq qılçalarına dolayırdı”*⁸. *Hester gave a long deep sigh, in which the burden of shame left her spirit*⁹.

Nəqli cümlələr dildə kütləvi işlənən, digər cümlələrlə müqayisədə daha geniş işlənmə əhatəsinə malikdir. Epik xüsusiyyət daşıyan roman, povest, hekayə, poema və s. kimi bütün əsərlərdə, edilən söhbətlərdə, çıxışlarda, məktub və protokollarda, məqalələrdə və s.-də nəqli cümlələr aparıcı rola malikdir.

Danışan cümlədəki heç bir sözü ayrıca vurğulamadan cümlənin ifadə etdiyi bütün fikri dinləyiciyə çatdırmaq istəyir. Məsələn; *“Kəndləri, obaları, bağ-bağçaları qar örtmüşdü. Külək arabir qar tozanağı qoparırdı. Bu saxtali gecələrdə xəlifənin ən cəsur çaparları və qasidləri belə səfərə çıxma bilmirdilər”*¹⁰. *“The small town of Pobereze stands at the foot of a stony mountain, watered by numerous springs in the district of Podolia, in Poland”*¹¹.

Sual cümlələri isə sual məqsədi ilə işlədilən cümlələrə deyilir. Danışan sual cümləsi vasitəsi ilə başqasından müəyyən bir məsələni öyrənmək, müəyyənləşdirmək, hər hansı bir məsələyə aid onun münasibətini bilmək istəyir. D.Biberə görə, *“sual cümlələri yazıdan*

⁷ Khalid Ali, A., Burhan Gadir S. A Comparative Study of Declarative Sentences in English and Kurdish//–Journal of Raparin University, – Vol.5, No.14. –2018. – p.29-56.

⁸ Dilbazi, M. Məhəbbət bizimlə qoşa doğulur/M.Dilbazi. –Bakı: Gənclik. –1979. – 227 s.

⁹ Sparks, N. At first sight/N.Sparks, – Great Britain. Clays.ltd. –2013. – 277 p.

¹⁰ Dilbazi, M. Məhəbbət bizimlə qoşa doğulur/M.Dilbazi. –Bakı: Gənclik. –1979. – 227 s.

¹¹ Sparks, N. At first sight/N.Sparks, – Great Britain. Clays.ltd. –2013. – 277 p.

çox ünsiyyətdə işlənir”¹². P. Veberə görə, “*sual maraqlı oyadır, oxucunu mətnin mövzusu haqqında düşünməyə vadar edir və ikinci şəxsin yazıçı ilə bir növ dialoq qurmasına imkan yaradır*”¹³. Məsələn: - “*Elədir igid. Hansı sərkindəyə qibtə edirsiniz? – Spartaka. Əzilənlərin sərkindəsi olub*”¹⁴. “*What will our medical autocrat say? laughed the Prime Minister*”¹⁵.

İngilis dilində sual cümlələri iki əsas növə bölünür: ümumi və xüsusi. Ümumi sualların məqsədi verilmiş suallara təsdiq və ya inkar cavab almaqdır. Bu suallar həmişə təsdiqdə “yes”, inkarda “no” cavabı tələb edir. Ümumi suallar sual sözlərindən ibarət olmur və köməkçi feillərlə başlayır. Azərbaycan dilinə də ümumi suallara - bəli, xeyr cavabı tələb olunsada, ingilis dilindən fərqli olaraq sualın verilməsində heç bir köməkçi feildən istifadə edilmir. Xüsusi suallar isə konkret cavab tələb edir.

Sual-inkar cümlələri analogi olaraq sual cümlələrində ifadə olunur və *not* inkar ədatının işlənməsi ilə səciyyələnir və əsasən, birinci köməkçi feildən sonra dayanır. Məsələn: *Why are you not going there?*

Əmr cümləsi də cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə cümlə növlərindən biri olub, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. S. Baskemi əmr cümləsinin qısa tərifini belə verir: “*Cümlə əmr bildirəndə əmr cümləsi olur*”¹⁶. Oksford lüğəti Baskeminin fikri ilə səsləşir: “*imperativ əmr vermək üçün istifadə olunan feil formasıdır*”¹⁷. Əmr cümlələri qəti əmr mənası ifadə etməklə yanaşı, onunla bağlı olan başqa mənalara da ifadə edə bilir. Bu mənalara xahiş, öyüd,

¹² Biber, D. Longman grammar of spoken and written English/ D. Biber, S. Johansson, G. Leech, E. Finegan, – Harlow: Pearson Education. – 1999. – 1204 p.

¹³ Webber, P. The functions of questions in different medical English genres/P. Webber, – English for specific purposes. – 1994. 13. – p. 257-268.

¹⁴ Dilbazi, M. Məhəbbət bizimlə qoşa doğulur/M. Dilbazi. – Bakı: Gənclik. – 1979. – 227 s.

¹⁵ Hawthorne, N. The Scarlett Letter/ N. Hawthorne, – M: izd. “visshaya shkola”. – 1971. – 110 p.

¹⁶ Buscemi, S. The basics: a rhetoric and handbook/ S. Buscemi, A. Nicolai, R. Strugala, – Higher Education, Mc. Hill. – 2004. – 501 p.

¹⁷ Noreen, A.G. “Scandinavian Languages” in Encyclopaedia Britannica/ A.G. Noreen, – 1911. – p. 237-269.

nəsihət, tələb, istək, arzu və s. daxildir. Bu, əmr cümlələrinin məna və işlənmə dairəsini genişləndirir.

Bu ümumi məna növlərindən başqa, əmr cümlələrində bir sıra digər məna incəlikləri də tapmaq olar. Əmr cümlələri bir çox müxtəlif üslubi xüsusiyyətlərə də malikdir. Məsələn: *Hə, "siz xristiansınız, sizə şərab içmək olar, - deyə Babək zarafatla gülümsündü. – Qoy müsəlmanlar şərabdan qorxsunlar"* ¹⁸; *"God bless you for saying so! you have lightened my heart, Dolly"* ¹⁹. Bu cümlələrdə nə qəti hökm, nə də əmr cümlələri üçün yuxarıda sadaladığımız başqa mənalar vardır. Nida cümlələri hiss, həyəcan bildirən cümlə növü kimi qeyd edilir. Məsələn: *"Ay sağ ol, direktor! əhsən! Belə ayaq sahibinin baş nəyinə gərəkdir? Kişinin gül kimi sənəti varmı. Gəlib burada özünü də çürüdür, bizi də"* ²⁰. Nida cümlələri nəqli cümlələrin və əmr cümlələrinin əsasında yaranır. Bu cümlə növləri müəyyən şəraitdə, yeni xüsusiyyətlər kəsb edərək nida cümləsinə çevrilə bilər. Məsələn: *"Hansı kitabı! Siz cavab verin, - deyə o mənə müraciət etdi"* ²¹. Nida cümlələrinin hiss, həyəcanla deyilməsi nəticəsində əmələ gəlmişdir. Əvvəlki cümlə növünün ümumi xüsusiyyətlərini saxladığına görə sual cümlələrindən əmələ gələn nida cümlələrinin sonunda bir çox hallarda hər iki cümlə növü (sual və nida cümlələrinə məxsus xüsusiyyətləri əks etdirən işarələr, sual və nida işarələri) eyni zamanda işlədilir. Məsələn: *"Necə yanı atmışdır?; Ah pərvərdigara, Liza, uşaq belə güman edir?!"* ²². *And what have I done the man?! What may be the result, I don't know*

Dissertasiyanın birinci fəslinin ikinci bölməsində cümlənin struktur tipləri haqqında danışılır.

Cümlə, onun daxilində müəyyən sistemli mövqə tutan müstəqil mənalı üzvlərin ardıcılığından ibarətdir. Belə mövqedə yerləşən üzvlərə sadə cümləni təşkil edən mübtədə, xəbər, tamamlıq, təyin,

¹⁸ Dilbazi, M. Məhəbbət bizimlə qoşa doğulur/M.Dilbazi. –Bakı: Gənclik. –1979. – 227 s.

¹⁹ Hawthorne, N. The Scarlett Letter/ N.Hawthorne, –M: izd. "visshaya shkola". – 1971. –110 p.

²⁰ Vahabzadə, B. Payız düşüncələri/B.Vahabzadə, – Bakı: Yazıçı. –1981. – 366 s.

²¹ Bərgüşad, C. Siyirilmiş qılınc/ C.Bərgüşad, –Bakı: Gənclik, –1981, –376 s.

²² Yenə orada –376 s.

zərflək, ara üzvlər daxildir. “*Cümlə struktur cəhətdən digər grammatik forma ilə əlaqəli olmayan grammatik formadır*”²³. Xüsusi yarımüstəqil mənalı mövqeyi nida təşkil edir. Bütün bu üzvlər iyerarxik şəkildə elə əlaqələnilər ki, onların hər biri sanki təyin rolu ifadə edir. Modifikasiyanın əsas obyektı cümləyə bütövlükdə xidmət edir, amma cümlə vasitəsilə situasiya daxilindəki hadisə əks etdirilmir. Cümlə bir-birindən fərqli məna və vəzifəyə malik müxtəlif mövqəli sözlərdən düzəlir ki, bunlara da cümlə üzvləri deyilir. Cümlə üzvlərindən bəziləri cümləni quruluş cəhətdən yaratmaqda və bitmiş bir fikir ifadə etməkdə ən zəruri və həlledici əhəmiyyətə malikdirsə, digərləri bunları izah etməyə, aydınlaşdırmağa, mənalarnı tamamlamağa xidmət edir. Cümlə üzvləri özlərinin mənalarnı, vəzifələrinə və mövqələrinə görə baş və ikinci dərəcəli üzvlər adı altında aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır:

- Baş üzvlər – mübtəda və xəbər
- İkinci dərəcəli üzvlər – tamamlıq, təyin və zərflək.

Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində elə təktərkibli cümlələr mövcuddur ki, onlarda eyni zamanda həm mübtəda, həm də xəbəri görmək olmur. *Qışdır*. Qışdır bir sözdən ibarət cümlədir. Burada mübtədanı axtarmaq düzgün olmazdı. Yalnız xəbərdən ibarət cümlənin mübtədası olmur. Təktərkibli cümlələr “*insan təfəkkürü və ünsiyyətinin tələblərinə uyğun olan sadə cümlə növlərindən ən məhsuldarıdır*”²⁴.

Cüttərkibli elliptik cümlələr baş üzvlərdən birinin və ya hər ikisinin buraxıldığı, amma “*situasiya daxilində və kontekstdə asanlıqla bərpa oluna bilən cümlələrdir*”²⁵. Buraxılmış üzv əvvəlki cümləyə əsasən bərpa oluna bilər. Amma “*əvvəlki cümləsiz də üzvləri bərpa etmək olar*”²⁶.

²³ Hockett, Ch. A course in Modern Linguistics/Ch.Hockett, –N.-Y.: The MacmillanCompany. –2008. – 621 p.

²⁴ Арнольд, И.В. Стилистика современного иностранного языка/ И.В. Арнольд Л. – 1973. – 303 с.

²⁵ Розенталь, Д.Е. Современный английский язык/ Д.Е.Розенталь. – М., Айрис пресс. –2002. – 448 с.

²⁶ Иофик, Л.Л. Структурный синтаксис английского языка/ Л.Л.Иофик, – Л.: изд-во Ленинградского университета. – 1972. –176 с.

İngilis dilindən fərqli olaraq, müasir Azərbaycan dilində yarımçıq cümlə ilə elliptik cümlə əsasən bir-birindən fərqləndirilir.

Dissertasiyanın birinci fəslinin üçüncü bölməsi təktərkibli sadə cümlələri əhatə edir.

Təktərkibli cümlə problemi Azərbaycan və ingilis dillərində uzun tədqiqat tarixinə malikdir, lakin semantikanın inkişafı ilə sadə cümlələrin ayrıca struktur tipi kimi təktərkibli cümlələrin real mövcudluğu məsələsini önə çəkilir. Müasir dilçilik elmində cümlənin cüttərkibli və təktərkibli problemi mübahisəli məsələlərdən olaraq qalır. Bəzi tədqiqatçılar “*təktərkibli cümlə*” anlayışını təkzib edir və “*cüttərkibli cümlə*” ideyasını qoruyur²⁷. Təktərkibli cümlələrin mənasındakı spesifik xüsusiyyətlərinin rəngarəngliyi onların dildə mövcudluğunu müəyyənləşdirir. Məsələn: 1) xüsusi sintaktik formanın meydana gəlməsi, yəni faktiki olaraq “*cümlənin baş üzvünün üçüncü tipi*”²⁸; 2) “*qeyri-müəyyən şəxslı, müəyyən şəxslı, şəxssız, ümumi şəxslı cümlələrin baş üzvləri sadə xəbər ola bilər*”²⁹. Sinonimik cüttərkibli cümlələrdə xəbər hərəkəti ifadə edir, mübtəda isə iştirak edən şəxsin ifadəçisidir. İngilis dilində sadə təktərkibli cümlələr “*tək üzvlü cümlələr*” adlanır. Onlar baş üzvlərin mövcudluğu baxımından ad və feilli cümlələrə bölünür. Feilli cümlələrə: qeyri-müəyyən şəxslı (mononuclear indefinite-personal sentence), ümumi şəxslı (general-personal sentence), şəxssız cümlələr (impersonal sentence) aiddir. Təktərkibli ad cümlələrinə nominativ cümlələr (nominal sentence) daxildir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində təktərkibli sadə cümlələr iki hissəyə bölünür:

- Mübtədasız təktərkibli cümlələr
- “*Xəbərsız təktərkibli cümlələr*”³⁰.

²⁷ Золотова, Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка/Г.А. Золотова, Н. К. Онипенко, М.Ю. Сидорова, – М.: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. –2004. – 207 с.

²⁸ Yenə orada.

²⁹ Долин, Ю.Т. Вопросы теории односоставного предложения (На материале русского языка)/ Ю.Т. Долин, – Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ. – 2008. – 129 с.

³⁰ Dənziyeva, K. Azərbaycan folklor materiallarında təktərkibli cümlə strukturları// –Bakı: Filologiya məsələləri, –2020. № 3. – s.57-62.

Mübtədasız təktərkibli cümlələrdə xəbər və ikinci dərəcəli üzvlər iştirak edir. Müasir Azərbaycan dilində bu əsasda formalaşan cümlələrə aşağıdakı təktərkibli cümlə növləri daxildir:

- Şəxssiz cümlələr;
- Qeyri müəyyən şəxslı cümlələr;
- Ümumi şəxslı cümlələr.

Dissertasiyanın birinci fəslinin dördüncü bölməsində təktərkibli cümlələrin üslub və qrammatik funksiyaları müqayisə olunur.

Cümlə xüsusi qrammatik quruluşa malikdir və bu onun əsas cəhəti hesab olunur. Müxtəlif dillərdə cümlələrin müxtəlif formaları olsa da, məhz qrammatik quruluş onların hər biri üçün ümumi cəhət hesab edilir.

Hələ XX əsrin əvvəllərində Vundt “*cümlədə linqvistik reallığın iştirakı olmadan fikrin təsvir olunma ehtimalını inkar edirdi*”³¹. Belə ki, o, cümləni hər zaman mübtəda və xəbər əlaqəli təsvir edirdi. Təktərkibli cümlələrin misallarını isə “yarımçıq cümlə” və ya “cümlə ekvivalentləri” adlandırırdı. Yarımçıq cümlələrdə ifadə olunmuş mətnin məzmunundan asılı olaraq buraxılan cümlə üzvləri asanlıqla bərpa oluna bilər.

Təbiidir ki, hər iki dildə fikrin ifadə olunmasında ən çox təktərkibli cümlə daxilində isimdən istifadə olunur. Məsələn: - “*Göylər, ya da cəhənnəm.....bəlkə də heç onlar deyil, insanın qəti istəyi təbiətə, təsadüfə hakim olur*”³². *Family! Joys, tragedies, disappointments, successes.....close families shared all of it*”³³.

Təktərkibli cümlələrdə həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində nida cümlələrində adlıq halda olan isimlərdən istifadə

³¹ Wundt, W.M. An introduction to Psychology/ W.M. Wundt, – Muller Press. – 2008. – 216 p.

³² Mopassan, G. dö. Roman. Novellalar/ G. dö Mopassan, – Bakı: Yazıçı. –1989. – 343 s.

³³ Doyle, A.C. The Man from Archangel and other stories/ –M.: izd. ”Menecer”. – 2000. – 302 p.

olunur; məsələn: “Azadlıq! Aha! Mən səni usandırmışam. Əbədilik əlvida!”³⁴; “The Prime Minister!” “Who? The Prime Minister?”³⁵. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində təktərkibli cümlələrin ifadə vasitələrindən biri də saylardır. Həm miqdar, həm də sıra sayları təktərkibli cümlənin üzvünü təşkil edir. Məsələn: “Üç gündür ki, nə özü var, nə də məktubu.” “Dünən bizi üçüncü görüşümüz idi, üçüncü bəyaz gecəmiş”³⁶. “What is it?” “Two things, actually. Number one, don’t take it personally if she gets angry” “And number two?”³⁷.

Dissertasiyanın ikinci fəslə Müasir Azərbaycan və İngilis dillərində təktərkibli cümlələrin növləri adlanır. Fəslin birinci bölməsində şəxssiz cümlələrin müqayisəsindən bəhs edilir. Şəxssiz cümlələr xüsusi struktura və özünəməxsus qrammatik mənaya malikdir, yəni o, təktərkibli feili cümlənin hidrid növüdür. Onlar “şəxssiz və məsdərli cümlələrin qrammatik keyfiyyətini” özündə birləşdirir³⁸. Şəxssiz cümlələr, digər sadə cümlələr kimi, ismi xəbərli və feili xəbərli olur. İsmi xəbərlər isimlər, sifətlər, zərflər, ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn: *Vaxtdır. Artıq gecdir. Qışın oğlan çağı idi. What fun! How odd! But, my dear sister what a charming ladies` maid you have*³⁹.

Şəxssiz feil ilə işlənir. *It is raining. - It is snowing. -It is 11 o'clock. -It is always snowy on the mountains.* T.Hidayətzadə yazır: “Müasir ingilis dilində tez-tez şəxs və şəxssizliyi bildirən şəxslə və şəxssiz cümlələrin quruluşunda paralelizmi öz semantikasına uyğun olaraq müşahidə etmək olar. Məsələn, *It is pleasant to see you*

³⁴ Mopassan, G. dö. Roman. Novellalar/ G. dö Mopassan, – Bakı: Yazıçı. –1989. – 343 s.

³⁵ Doyle, A.C. The Man from Archangel and other stories/ –M.: izd. ”Menecer”. – 2000. – 302 p.

³⁶ Bərgüşad, C. Siyirilmiş qılınc/ C.Bərgüşad, –Bakı: Gənclik, –1981, –376 s.

³⁷ Doyle, A.C. The Man from Archangel and other stories/ –M.: izd. ”Menecer”. – 2000. – 302 p.

³⁸ Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке/ П.А.Лекант, – М. – 2004. – 247 с.

³⁹ Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка/ А.И. Смирницкий, – 1957. – 286 s.

again" formal "it" mübtədali cümlənin müasir dildə şəxslı cümlələr qrupunda semantik paraleli belədir: *I am pleased to see you again*"⁴⁰. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, müasir ingilis dilində təktərkibli cümlələrin yuxarıda qeyd etdiyimiz təsnifat üzrə bölgüsü olmasa da, "it" şəxssiz əvəzliyi (impersonal pronoun) şəxssiz cümlə tiplərini əmələ gətirir.

"Şəxssiz cümlələr xüsusi struktura və özünəməxsus qrammatik mənaya malikdir"⁴¹, yəni onlar təktərkibli feili cümlənin hidrid növüdür. "Onlar şəxssiz və məsdərli cümlələrin qrammatik keyfiyyətini özündə birləşdirir"⁴².

Fəslin ikinci bölməsində qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr hər iki dilin materialları əsasında müqayisə edilir.

Mübtədasız təktərkibli sadə cümlələrdən biri də qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdir. "Belə cümlələrdə işin icraçısı qeyri-müəyyən olur"⁴³ və cümlədə öz ifadəsini mübtədə şəklində tapa bilmir. "Qeyri-müəyyən şəxslı cümlədə iş real və qeyri-real ola bilər. Bu da müəyyən işin həyata keçib-keçməməsi ilə bağlıdır"⁴⁴. Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrin bir qismində "elə bil, elə bil ki, sanki, deyəsən, ehtimal ki, guya ki "kimi modal sözlərdən istifadə olunur ki, bu iş icraçısını aşkar etməsə də, hadisə reallığı əks etdirir. İngilis dilində qeyri-müəyyən xarakter daşıyan cümlələr yalnız əmr cümlələrində işlənə bilər. Digər hallarda cümlələrin real mübtədasız işlənməsi mümkün deyildir.

İngilis dilində qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrin qurulmasında ya şəxs əvəzliləri olan "you", "they" və ya "one" qeyri-müəyyən

⁴⁰ Hidayətəzadə, T. İngilis dilinin praktik qrammatikası/ T.Hidayətəzadə, M.Rəhimov, – Bakı: Maarif. –2001. – s. 56-57.

⁴¹ Cavadov Ə.M. Müasir Azərbaycan dilində şəxssiz cümlələr// – Dilçilik məcmuəsi, Ədəbiyyat və Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – X cild. – 1957. – s.129-145.

⁴² Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке/ П.А.Лекант, – М. – 2004. – 247 с.

⁴³ Данилова, Е.А. Глагольные односоставные предложения в функции газетного заголовка// – International Journal of Humanities and Natural Sciences, – vol.1, part 2. – с.139-142.

⁴⁴ Abdullayev, Ə. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis / Ə.Abdullayev, Y.Seyidov, A.Həsənov. –IV hissə – Bakı. –1985. – 468 s.

əvəzliyindən istifadə olunur. İngilis dilində qeyri-müəyyən xarakter daşıyan cümlələr yalnız əmr cümlələrində işlənə bilir. Digər hallarda cümlələrin real mübtədasız işlənməsi mümkün deyildir: *Call me! Try again!*

Fəslin üçüncü bölməsi ümumi şəxslı cümlələr adlanır.

Ümumiliyi leksik yolla ifadə etmək olar. Əgər bir cümlədə “Hamı, bütün insanlar” kimi sözlər işlədilsə, bu zaman verilən hökm hamıya aid olar və bütün şəxslər əhatə olunar. Məsələn: “*Hamı mənim üzümdə pis xassələrin əlamətlərini görürdü*”⁴⁵. Lakin bu zaman cümlə təktərkiblilikdən çıxır və mübtədalı cümləyə çevrilir. Ümumi şəxslı cümlələrdə isə ümumiləşmə qrammatik yolla ifadə edilir.

İngilis elmi ədəbiyyatında bu cümlələr ümumi şəxslı cümlələr kimi xarakterizə olunmasa da, bu cümlələr öz əksini dahi klassiklərin əsərlərində hikmətli sözlər (aforizmlər), atalar sözləri kimi öz əksini tapmışdır. İngilis klassik ədəbiyyatının məşhur yazıçılarından biri olan Çarlz Dikensin “A Christmas Carol” romanında işlətdiyi nümunəni nəzərdən keçirək: “*But live and learn Mr. Bevan!*”⁴⁶. Göstərilən nümunənin ekvivalenti dilimizə “Beşikdən qəbrə kimi öyrən” kimi başa düşülür. İngilis ədəbiyyatının əvəzedilməz klassiklərindən olan Vilyam Şekspirin “Much ado about nothing” (Heç nədən səs küy) pyesində 1440-ci ildə bu aforizmlə yaddaşlarda öz damğasını qoymuşdu: *Comparisons are odorous (Müqayisələr dözülməzdir)*. İngilis dilində bir səfərə gedərkən maraqlı bir deyim də vardır: *When in Rome, do as the Romans do* (Romada ikən romalı kimi davran).

Xəbərinin ifadə formalarına görə ümumi şəxslı cümlələr iki cür olur:

Xəbəri ikinci şəxsin təkində olan feillərlə ifadə olunan ümumi şəxslı cümlələr. Belə cümlələrdə xəbərlər formaca ikinci şəxsin təkində işlənsə də, məzmunca bütün şəxslərin təkini və cəmini əhatə

⁴⁵ Mopassan, G. dö. Roman. Novellalar/ G. dö Mopassan, – Bakı: Yazıçı. –1989. – 343 s.

⁴⁶ Dickens, Ch. Christmas Carol/Ch.Dickens, – England: Createspace independent publishing. Public domain edition. – 2020. – 64 p.

edir. Məsələn: *“Bağı əkirsən ki, meyvəsini dərəsən, kölgəsində dincələsən. Lakin ilk qədəmlərini atarkən, qəlbin titrəsə, geri qayıtsan – fəlakətə uğrayacaqsan”*⁴⁷.

Fəslin dördüncü bölməsində adlıq cümlələr haqqında bəhs edilir.

Adlıq cümlələr qrammatik cəhətdən formalaşmayan, lakin cümləyə məxsus intonasiyaya malik olub, başqa cümlə növləri kimi, bitmiş fikir ifadə edən sözlərdən və söz birləşmələrindən ibarət olur. *“Adlıq cümlələrin əsasında adlıq halda olan sözlər və birləşmələr durur. Cümlənin özəyini təşkil edən sözlər, birləşmələr mübtədaya uyğun gəlir, ona görə də adlıq cümlələrin mübtəda əsasında formalaşdığı göstərilir”*⁴⁸.

Fəslin beşinci bölməsində təktərkiibli cümlələrin bir növü olan söz-cümlələrdən danışılır. Söz-cümlələr müəyyən sözlərdən ibarət olur, sual və ya nida intonasiyası ilə deyilir. Bu zaman söz nominativ vəzifədən məhrum olub, bütöv bir cümləyə çevrilir. Bu sözlərin cümləyə çevrilməsində mətn və intonasiya bilavasitə iştirak edir. Bu cümlələr fikrin konkret ifadə olunmasına xidmət edir. Bu mövzu Azərbaycan dilində ilk dəfə C.Əfəndiyev, sonra isə M.P.Cahangirov tərəfindən tədqiq edilmişdir. *“Söz-cümlələr öz məzmunları etibarilə ya təsdiq, ya inkar, ya razılıq, ya narazılıq, ya da əvvəlki fikrə ümumi şəkildə modal qiymət verildiyini bildirir”*⁴⁹. Öz leksik tərkiblərinə görə söz-cümlələr təsdiq və ya inkar bildirən *bəli (yes), xeyr, yox (no), hə, əlbəttə (certainly, of course, surely), şübhəsiz (undoubtedly), sözsüz (sure), yaxşı (well), bəlkə (maybe, perhaps, likely, probably), təbii (naturally), əsla (at all), qətiyyən, heç cür (by no means)* və s. kimi ədat və modal sözlərdən, ya da nidalardan ibarət olub, daha çox dialoq nitqində, cavab və sual replikalarında və ya monoloq nitqi çərçivəsində işlənir və nida intonasiyası ilə deyilir. Söz-cümlələrin tərkibində xitab və obyekt və

⁴⁷ Mopassan, G. dö. Roman. Novellalar/ G. dö Mopassan, – Bakı: Yazıçı. –1989. – 343 s.

⁴⁸ İlyasli, İ. Yuxuma söykənmiş adam. –Bakı: Avrasiya PRESS. –2011. – 65 s.

⁴⁹ Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis/ – Bakı: Şərq-Qərb. – IV c. – 2007. – 422 s

s. bildirən başqa sözlər də işlənə bilər. Söz-cümlələr aşağıdakı hallarda işlədilir:

1) Fikri təsdiq məqamında. Bu növ söz-cümlələr əksər hallarda dialoq nitqində işlənir və bütöv cümlədə deyilmiş fikri təsdiq edir. Bu zaman “çox gözəl, bəli, əlbəttə, çox yaxşı, hə, çox pakizə” kimi söz-cümlələrdən istifadə olunur.

2) Fikri inkar məqamında. İnkər söz-cümlə daha çox dialoq nitqində işlənir və bütöv cümlədə deyilmiş fikirlə razılaşmamamı bildirir. Bu növ cümlələr *yox* (*yox a*), *xeyr* (*xeyr a*), *heç* (*heç yox*), *nahaq* (*çox nahaq*), *vəssəlam* və s. sözlərlə ifadə olunur. Məsələn: “*Xeyr, mən merin keçmiş bir katorqalı olduğumu xəbər vermişəm*”⁵⁰. “*Yox, - deyə Daliya etiraz etdi, bu fikir Tolomesin fikridir*”⁵¹. “*No, no, you mustn't – you mustn't.....*” and *crying wildly, she collapsed into a chair*⁵².

Fəslin altıncı bölməsində təktərkibli cümlə ekvivalentlərinin sintaktik təhlili verilir.

İngilis dilində cümlə ekvivalentlərinin müəyyən bir hissəsi frazeoloji birləşmələrlə əlaqəlidir. Məsələn: *Scape goat!* - *Qapazaltı!* *Hang on!* – *Gözləyin!* *Fat cat!* - *Pulgətirən, işəyarıyan!* *Blimey!* - *Aman Allah!* *Mark down!*-*Qiyəmətdə aşağı sal!* *To ice!* - *Dilini dinc saxla!* *Belfry!* - *Kəllə!*

Cümlə ekvivalentləri söz birləşmələrinin yeni şəkildə əks edilməsi ilə xitablardan, vokativ söz və cümlələrdən, əsl cümlə ekvivalentlərindən, əmr bildirən cümlə ekvivalentlərindən ibarət ola bilər.

Fəslin yeddinci bölməsində təktərkibli cümlə ekvivalentləri və onların funksiyaları göstərilir.

Cümlə ekvivalentləri frazeologizmləri emosiya ilə təcrid edilmiş şəkildə ifadə etməklə ayrılıqda vahid sintaktik funksiyada çıxış edir. Bu zaman onlar mətnyaradan cümlə ekvivalentləri əmələ gətirir.

⁵⁰ Hidayətzadə, T. İngilis dilinin praktik qrammatikası/ T.Hidayətzadə, M.Rəhimov, – Bakı: Maarif. –2001. – s. 56-57.

⁵¹ Hidayətzadə, T. İngilis dilinin praktik qrammatikası/ T.Hidayətzadə, M.Rəhimov, – Bakı: Maarif. –2001. – s. 56-57.

⁵² Hawthorne, N. The Scarlett Letter/ N.Hawthorne, –M: izd. “visshaya shkola”. – 1971. –110 p.

Müəyyən qrup dilçilər, o cümlədən D.C.Foss cümlə ekvivalentlərini cümlə statusu baxımından qəbul etmirlər⁵³. Emosiyanın ifadə edilməsi ilə yaranan modal vahidlər kommunikasiya vahidinə çevrilmiş olur. Məsələn: *Hell! – Lənət şeytana! Dear me! – Ya Rəbb! Damn! – Lənət olsun! Thanks to God! – İnşallah!* Söyləmləri müxtəlif mənalı real modallığı əks etdirir. Bu vahidlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onların yüksək hiss-həyəcan ifadə etmələridir. Ç.Friz qeyd edir ki, “*hər hansı bir sözləmin tam linqvistik mənası ayrı-ayrı sözlərin leksik və struktural mənalarından ibarətdir*”⁵⁴. Cümlə ekvivalentləri digər sözlər kimi öz mənasına görə, insan düşüncəsinin varlığı əks etdirmə qabiliyyətinə yiyələnməsinə, həmçinin insanda müsbət təəssürat yaranan keyfiyyətləri və onun həyəcanına aid olan məqamları özündə toplamağa imkan verir.

Cümlə ekvivalentləri ilə məlumatın verilməsi ictimaiyyət tərəfindən müəyyən məna sinfinə mənsub olunaraq qəbul edilmişdir. Üstəlik, cümlə ekvivalentləri kommunikativ intonasiya xüsusiyyətinə malik olan emosional vahidlər kimi fəaliyyət göstərir. Burdan belə nəticəyə gələ bilərik ki, onlar emosiya ilə ifadə edilmə qabiliyyətinə yiyələnmə hüququnu özündə cəmləşdirə bilər.

Fəslin səkkizinci bölməsində Agens və dezagens mənalı təktərəkibli cümlələr haqqında məlumat öz əksini tapmışdır.

“Agens” termini vəziyyətin təşəbbüskarı, canlı iştirakçısı hesab olunur. Müvafiq hərəkəti bilavasitə icra edir və bu hərəkətin “enerji mənbəyinə” çevrilir. Dilçilikdə qrammatik agens səbəbin tematik münasibəti və ya hadisənin təşəbbüskarıdır⁵⁵. Agens subyektin növlərindən biridir. Beləliklə, aktiv subyekt agenslə uyğunluq təşkil edir və əksər cümlə növlərində iştirak edir. Lakin elə təktərəkibli cümlələr var ki, onlarda mətnin məzmunundan şəxsi, işin

⁵³ Fries, Ch.R. The structure of English/Ch.R.Fries, – New York: Harcourt, Brace and co. –1952. –304 p.

⁵⁴ Yəni orada

⁵⁵ Kroeger, P. Analyzing Grammar: An Introduction/P.Kroeger, – Cambridge: Cambridge University Press. – 2005. – 383 p.

icraçısını anlamaq mümkün olur. Artıq məlum olduğu kimi, predikativliyi bir üzvlə ifadə olunan cümlələr təkkomponentli və ya təktərkibli cümlələr adlanır. Belə təkkomponentli cümlələri qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr adlandırmaq qəbul olunmuşdur. İndiki zamanda ikinci şəxsin təkində xəbər formasında olan feil təktərkibli cümlələrin əsas üzvü olanda, agens kollektiv şəkildə başa düşülür, yəni bu şəxslər - mən, sən, o, biz, siz - hər birimiz ola bilərik. Məsələn: *Bu çətinlikdə az qalırsan başını itirəsən.* Bu təkkomponentli cümlələr qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdir.

Agens kollektiv olaraq başa düşüldükdə birinci şəxsin cəmi və ikinci şəxsin təkində olan feil təktərkibli cümlənin əsas üzvü funksiyasında işlənə bilər. Məsələn: *Bircə oraya getməyin, hər yer qarışıqlıqdır.* Dezagens “şəxslı-subyekt” cümlələrin semantik strukturunda subyekt bu işlənmə xüsusiyyətlərinə malik olur: 1) subyekt - daxili vəziyyət; 2) subyekt - keyfiyyətə görə qiymətləndirmə; 3) subyekt - situativ vəziyyət; 4) subyekt - sahiblənmə, obyektə yiyələnmə.

Fəslin doqquzuncu bölməsi cümlənin aktual üzvlənməsinə həsr olunmuşdur.

Tema və rema anlayışını ilk dəfə Çex dilçisi V.Matezius istifadə etmişdir. Onun nöqtəyi-nəzərindən, hər hansı bir ümlə iki hissəsən ibarətdir: kontekstlə müəyyənleşən məlum məlumat, rema kontekstdən asılı olmayan yeni. Rema mətnin təkmilləşməsinə və mükəmmələşməsinə imkan yaradır, temanın və cümlənin tematik strukturunun hesabına tərcümədə original mətndəki eyni diskurs yaranır. Tema iki yarısystemdən – tematikləşmə və məlumatlandırma hissəsindən ibarətdir, onlardan hər biri məlumatın yayılmasında iştirak edir. Tematikləşmə məlumatlandırın şəxsi məlumatın müəyyən bir hissəsinə cəlb edir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı Təktərkibli cümlələrin işlənmə dairələri adlanır. Fəslin birinci bölməsində Şifahi xalq ədəbiyyatında təktərkibli cümlələrdən bəhs edilir.

İngilis şifahi xalq ədəbiyyatında işlənən təktərkibli cümlələrin nümunələrinə orta əsr ingilis ədəbiyyatının incisi sayılan “Beovulf” qəhrəmanlıq dastanında rast gəlmək olar:

*Giver of rings on the breast of the vessel,
The blamed by the mainmast.*

*Lone on the main, the merest of infants,
High o'er his head, let the holm-currents bear him.*

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində ən geniş yayılan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi atalar sözləridir. Xalqın düşüncə tərzi, adət-ənənəsi atalar sözlərində öz əksini tapır. Atalar sozləri bizim eradan 3500 il əvvəl Qədim Misirdə əxlaqi dəyərlər zəminində meydana gəlmişdir. Təxminən 100 il sonra Ptahhotep adlı çox böyük nüfuza malik olan vəzir ilk dəfə atalar sözlərini söz azadlığının rəmzi kimi istifadə etmişdir. Biz atalar sozlərini İncildə, Vilyam Şekspirin əsərlərində görə bilərik.

Yığcamlılıq atalar sözlərinin məzmunu üçün əsas şərtidir. Məsələn: *Don't hurry!* (Tələsmə!) kimi ifadə olunduqda cümlə məzmunlu səslənmir. Lakin *Haste makes waste* (Tələsən təndirə düşər) yığcamlılığına və məzmunluluğuna görə atalar sözlərinə uyğun gəlir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində işlənən atalar sözlərinin semantik-struktur təhlilinə nəzər salmaq.

Easy come, esay go. - Hayla gələn huyla gedər; Better an egg today, than a hen tomorrow. - Soğan olsun nəğd olsun; Out of sight. Out of mind. - Gözdən uzaq, könüldən iraq; Better late, than never. - Gec olsun, güc olsun.

Göstərilən nümunələrdən aydın görünür ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində ifadə olunarkən bu atalar sözləri təktərkibli cümlə xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Lakin bəzi atalar sözləri vardır ki, onlar Azərbaycan dilində təktərkibli olsa da, ingilis dilində cümlə cümlə strukturuna malik olur və ya əksinə. Məsələn: *What is lost is lost. - Keçənə güzəşt edərlər. Still water runs deep. - Suyun lal axanı, adamın yerə baxanı. Like father, like son. - Ot kökü üstə bitər.* Göründüyü kimi, ilk iki nümunə ingilis dilində həm mübtədaya, həm də xəbərə malikdir, yəni cümlə cümlədir. Azərbaycan dilində isə birinci cümlə xəbəri üçüncü şəxsin cəmi ilə ifadə olunan ümumi şəxslə cümlə, ikinci cümlə isə üçüncü növ təyini söz birləşmələri ilə ifadə olunan adlıq cümlələrdir. Üçüncü nümunə

isə ingilis dilində təktərkibli cümlə quruluşuna, Azərbaycan dilində isə cüttərkibli cümlə quruluşuna malikdir.

Tapmacalar cavab üçün gözlənilməz və ağıllı düşüncə tələb edən sualdır. Onlar beyin üçün çətinləşdirilmiş məntiq forması hesab edilə bilər. Ümumi danışdıqda, tapmaca soruşulan şəxs bunun tapmaca olduğundan xəbərdar olur və bu suala düzgün cavab tapmağa çalışır.

“Şade”⁵⁶ qeyd edirdi ki, tapmacalardakı və zarafatlardakı yumorun mənbəyinə çoxşaxəli mənalardan, metaforaların və idiomların başa düşülməsi, ikimənalılıq üzə çıxarmaq, yerdəyişmə perspektivlərini başa düşmək daxildir. “Pepicello və Qrin”⁵⁷ tapmacalarda olan müştərək fərqli strategiyaları təsvir edirdi. Onlar bu fikirdə idilər ki, yumor sıx şəkildə ikimənalılıqla əlaqədardır.

Fəslin ikinci bölməsində reklamlarda işlənən təktərkibli cümlələr yer almışdır.

Müasir dövrümüzdə ticarət və xidmət əlaqələrində reklamdan geniş istifadə edilir. Reklam – cəmiyyətlə əlaqəsi təmin olunmuş iqtisadi, sosial ünsiyyət prosesidir. Reklam mətnlərində əmtəə və ya xidmət haqqında məlumat vermək üçün təktərkibli cümlələrdən istifadə edilir. Reklam mətnlərinin təşkili zamanı sintaktik vasitələrin üslubi xüsusiyyətlərini qeyd etmək düzgün olardı. “*Bir cümlənin bir neçə sintaqma bölünməsi, onların özünəməxsus intonasiya ilə deyilməsi, xüsusi vurğu ilə fərqləndirilməsi reklam mətninin ekspressivliyini artırır*”⁵⁸.

Fəslin üçüncü bölməsi təktərkibli cümlələrin qəzet sərəlvhələrində işlənmə xüsusiyyətlərini əhatə edir:

Dilçiliyin müasir dövrdə inkişafı yerli və əcnəbi alimlərin qəzet sərəlvhələrinə tədqiqat obyektinə kimi baxmaları zəruriyyətini doğurur. Qəzet dilinin əsas xüsusiyyətlərindən biri qəzet mətnlərinin

⁵⁶ Pepicello, W. The Language of Riddles/W.Pepicello, T.A.Green, –Ohio State University. –1984. – 169 p.

⁵⁷ Yenə orada.

⁵⁸ Məmmədşad, P. Müasir ingilis dilində elliptik və cüttərkibli cümlələrin quruluşca növləri və ümumi xarakteristikası// – Bakı: Filologiya məsələləri, –2018. № 1. – s.184-188.

başlıqlarının məsdər konstruksiyalarının müxtəlif növləri ilə ifadə olunmasıdır.

Çap edilmiş hər hansı nəşrdə oxucu ilk olaraq başlıqlara fikir verir. Onların əsas funksiyası oxucunun diqqətini cəlb etməkdir. Başlıqlar nəşrin məzmununu ilə tez tanış olmağa imkan verir. Bütün tədqiqatçılar qəzet başlıqların polifunksional xarakterini qeyd edirlər. Bu funksiyalara qrafik-ayırıcı, nominativ, proqnozlaşdırıcı, informativ, reklam, ekspressiv, apelyativ funksiyalar daxildir. “*Başlıqların sintaktik strukturu müəyyən mənada onların yerinə yetirən funksiyaları ilə bağlıdır*”⁵⁹. Beləliklə, başlığın sintaktik strukturu yerinə yetirən funksiyası ilə bağlıdır. Britaniya mətbuatında məsdər konstruksiyalar ilə ifadə olunan sərlövhələr “it” əvəzliyi ilə başlayır və təktərkiibli cümlələrin şəxssiz növü ilə ifadə olunur.

Müqayisə olunan konstruksiyalarda nəzərə çarpan cəhətlərdən biri şəxssiz cümlə nüvəsinin leksik- semantik predikativ üzvdən ibarət olmasıdır. Təsadüfi şəxssiz cümlələrdə nüvə bitməmiş semantikanı, tamamlanmamış məfhumu ifadə edir. Bu şəxssiz cümlələrin formalaşma sistemində linqvistik qənaət əsas məqsəd daşıyır. Nəticədə tam mürəkkəb cümlə yığcam, konkret quruluşa malik olur. Məsələn: “*It is necessary that you should read the article*” cümləsi quruluşuna görə xəbər budaq cümləsidir. Lakin bu cümləni daha konkret formaya saldıqda budaq cümlə əvəzinə mürəkkəb tamamlıqdan istifadə olunur və Azərbaycan dilinə üçüncü növ təyini söz birləşməsi kimi tərcümə olunur: Sənin bu məqaləni oxumağın vacibdir.

Beləliklə, apardığımız təhlillər göstərir ki, müasir Britaniya mətbuatında şəxssiz cümlələr “it” əvəzliyi ilə ifadə olunaraq daha çox təsirli olur və modallıq xüsusiyyəti kəsb edir. Qeyd etməliyik ki, məsdərin potensial imkanlarından istifadə edərək, müəlliflər cəmiyyətdə, ünsiyyət prosesində, baş verən hadisələri obrazlı və daha müfəssəl şəkildə oxucuya təqdim edə bilirlər.

⁵⁹ Данилова, Е.А. Глагольные односоставные предложения в функции газетного заголовка// – International Journal of Humanities and Natural Sciences, – vol.1, part 2. – с.139-142.

Fəslin dördüncü bölməsi film adlarında işlənən tətkərbibli cümlələri araşdırır.

İndiki dövrdə həyatımızı kinosuz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu sahə ktiv olaraq inkişaf edir, rejissorlar öz işləri ilə bizi sevindirir. Filmin uğurlu adı onun informativ məzmununun əsaslarından biridir. Məhz onun adı izləyicidə filmə bağmağa maraq doğurur. Xarici filmlər başqa ölkənin mədəniyyəti, xalqı haqqında öyrənmək imkanı yaradır. Ona görə də filmin adının düzgün, adekvat tərcüməsi filmin tərcüməsinin bölünməz hissəsidir. Şübhəsiz ki, filmlərin adlarının məzmunu linqvistikdir, digər xüsusi adlar kimi, filmonimlər onomastic sahə əmələ gətirir, onun daxilində zonalar ayrılır. Bu zonalar təsnifata hansı meyarı qoyduğumuzdan asılı olaraq dəyişir.

Fəslin beşinci bölməsi transformasiya üsullarıdır.

Transformasiya qrammatika ideyaları tərcümə nəzəriyyəsində iki istiqamətdə istifadə olunur. Birinci istiqamətə əsasən, tərcümə mətninin yaranması prosesi orijinal dilin struktur və vahidlərinin tərcümə dildəki struktur və vahidlərinə çevrilməsi kimi nəzərdən keçirilir, yəni tərcümə dillərarası transformasiya kimi göstərilir. Tərcümə prosesinin mahiyyəti tərcümə dildəki vahidlərin seçimində özünü göstərir, onlar da orijinal vahidlərlə transformasiya tərcümə sırasına daxil olur. Belə nəzəri model tərcümənin daha uyğun olanını tapmağa imkan yaradır. İkinci istiqamət transformasiya terminlərində tərcümə prosesinin mərhələlərini təsvir edir. Belə nəzəriyyə irəli sürülür ki, bütün dillərdə nüvə strukturları eynidir. Ehtimal olunur ki, orijinal və tərcümə dillərinin nüvə vahidləri arasında tam ekvivalentlik mövcuddur, bu strukturların tərcüməsi nüvə strukturlarının əvəzlənməsinə gətirib çıxarır, yəni orijinal dilin nüvə strukturu tərcümə dilin nüvə strukturu ilə əvəzlənir. Məsələn:

We have a long chat → We chatted long “Biz uzun-uzadı söhbət etdik”.

Beləliklə, transformasion və distributiv metodlar mətn əmələ gətirən cümlə ekvivalentlərinin nüvə komponentinin derivativ modellərlə əlaqə qaydalarını sistemləşdirir və bu vahidlərin invariant

mənalarının müəyyənləşdirilməsində yardımçı metod funksiyasını yerinə yetirir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi qənaətlər ümumiləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan dilində sadə təktərkibli cümlələr müəyyən şəxslı, qeyri-müəyyən şəxslı, ümumi şəxslı və şəxssız cümlələrə bölünür. İngilis dilində aşağıdakı təktərkibli cümlələr mövcuddur: qeyri-müəyyən şəxslı (mononuclear indefinite-personal), ümumi şəxslı (general-personal-умумишахс), şəxssız (impersonal) və nominativ cümlələr (nominal sentence). İngilis dilində elə təktərkibli müəyyən şəxslı cümlələr mövcuddur ki, bu cümlələrdə xaəbər əmr şəklı ilə ifadə olunur. İlkın mənbələrdən məlumatları əldə etdikdən sonra biz bunu tərcümələrdə, eləcə də müəyyən şəxslı cümlələrin təhlilində müşahidə edə bilərik. Cümlənin bu növlərinin hər birinin öz struktur xüsuisyyətləri, işlənmə dairəsi və üslubi funksiyaları vardır. Qrammatik xüsuisyyətlərinə və baş üzvlərin iadə üsuluna görə cümlələr feili və ismi təktərkibli cümlələrinə bölünür. Sadə təktərkibli cümlələr formal mübtədəya malikdir. Sinonimik xüsuisyyətlərinə görə təktərkibli cümlələrin növləri cümlələrə çevrilə bilər.

2. Təktərkibli və cümlərkibli cümlə növləri arasında arasındakı əsas fərq qrammatik meyarların mövcudluğundadır. Təktərkibli cümlələri onların quruluş və kommunikativ növlərinə, leksik tərkiblərinə və həmçinin qrammatik-üslub funksiyaları nöqtəyindən tədqiq etdikdən sonra deyə bilərik:

a) Təktərkibli cümlələr təkcə monoloqlarda deyil, həm də dialoq nitqində geniş istifadə olunur;

b) Təktərkibli cümlələr təkcə kommunikativ məna yükünə deyil, həm də müəyyən üslub funksiyalarına malikdir. Bu strukturlar, öz növbəsində, cümlənin remasının qüvvətlənməsinə, dialoq nitqində obrazların ifadə olunmasında ifadə-təsvir üsulunun yaranmasına xidmət edir.

c) Məsdərlə ifadə olunan təktərkibli cümlələr kommunikativ növünə görə daha çox nida və sual cümlələrindən ibarət olur;

ç) Adlıq növ təktərkibli cümlələr təkcə isim ilə deyil, eyni zamanda onun modifikatorları olan say, əvəzlik, sifət, zərf ilə işlənə

bilər. Məhz buna görə də məsdərlə ifadə olunan təktərkibli cümlələrdən fərqli olaraq, adlıq cümlələr daha fərqli cümlə növlərində iştirak edə bilərlər, yəni onlar nəqli, sual, əmr və nida cümlələrində işlənir.

3. Adlıq cümlələr şəxs və əşyanı adlandırır. Təktərkibli cümlələr imperativ modallığın fərqli mənalarda işlənə bilər. Əmr cümlələri kimi onlar da xahiş bildirə bilər. Bu zaman onlar mütləq əmr formasından yalvarış formasına qədər sıralana bilər. Əsas məna mətn daxili göstəricilər və ya intonasiya vasitəsi ilə anlaşıla bilər və bu zaman heç bir ikimənalılıq meydana gəlmir. Adlıq cümlələr geniş və müxtəsər olurlar. Müxtəsər cümlələr yalnız isimdən və ya onun ekvivalentlərindən ibarət olur. Adlıq ünsür geniş cümlələrdə müxtəlif yollarla genişləndirilir:

- a) Təyin əlavələri ilə;
- b) Tamamlıq ilə (xüsusi ilə sözlü tamamlıq);
- c) Zərf göstəriciləri ilə.

4. Müəyyən şəxslə cümlələr ingilis dilinə cümlə təktərkibli cümlələr vasitəsilə ötürülür. Bəzi hallarda, yəni əmr və xahiş ifadə etdikdə sadə müəyyən şəxslə cümlələr ingilis dilində təktərkibli müəyyən şəxslə cümlələrə sinonimik ola bilər, məsələn, *Don't act like a child.*

5. Azərbaycan dilində qeyri-müəyyən şəxslə cümlələrdə icra edən şəxs naməlumdur. İngilis dilində naməlum subyekt bildirmək üçün *somebody, anybody, nobody* kimi qeyri-müəyyən şəxs əvəzlilərindən istifadə olunur. Belə cümlələrdə şəxsi mükəmməlləşdirmək üçün they - III şəxs əvəzliyi geniş tətbiq olunur. Cümlələrin təhlili göstərir ki, bir çox hallarda Azərbaycan dilindən qeyri-müəyyən şəxslə cümlələri ingilis dilində tərcümə etdikdə bu əvəzlik qeyri-müəyyən mübtədə formasında ifadə olunur. İngilis dilində one əvəzliyi ilə ifadə olunan qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr tərtərkibli şəxssiz cümlələr strukturunda müşahidə olunur, məsələn: *One must observe these rules.*

6. Ümumi şəxslə cümlələrin təhlili göstərir ki, hər iki dildə belə tip cümlələrdə vəziyyətin və danışanın hərəkəti təsvirini ümumiləşmiş formada verir. İngilis dilində ümumi şəxslə cümlələrdə qeyri-müəyyən əvəzlik olan *one* formal mübtədə formasında ifadə olunur. İngilis dilində *one* formal mübtədəli cümlələr ***mübtədəsi we,***

you şəxs əvəzliləri ilə ifadə olunan cüttərkiibli cümlələrə sinonimikdir. Hər iki dildə belə strukturlu cümlələrin işlənməsi eynidir.

7. Hər iki dildə şəxssiz cümlələrində hərəkət hər hansı bir şəxs və ya predmetlə uyğunlaşmır. Azərbaycan dilində şəxssiz sadə cümlələr tərkibli, məsdər və modal feillərin birləşməsi ilə ifadə olunur. Şəxssiz cümlədə təbiət etibarilə mübtədə xəbərə ehtiyac duymur.

8. Hər iki dildə fikrin ifadə olunmasında ən çox təktərkiibli cümlə daxilində isimdən istifadə edilir. Azərbaycan və ingilis dilində adlıq halda olan cümlələr daha çox nida cümlələrində işlənir. Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının morfoloji ifadəsi ilə əlaqədar olaraq adlıq cümlələr şəkilçili isimlə ifadə olunduqları halda, ingilis dilində onlar söz önləri ilə ifadə olunur. Bu isə ingilis dilində hal sisteminin iki əsas hal-adlıq və yiyəlik hal ilə məhdudlaşmasından irəli gəlir. Sifət, zərf, say və əvəzlilər da təktərkiibli adlıq cümlələrdə işlənir.

9. Təktərkiibli adlıq cümlələrin emosional çalarlığı isim göstəriciləri ilə, əsasən də müəyyənlik bildirən artıqla əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Belə cümlələrdə həm artıqla, həm də işarə əvəzliləri danışan şəxs tərəfindən ifadə olunan fikrin, hissələrinin konnotasiyaya malik olduğunu göstərir. Aktual nitqdə bu, intonasiya modelləri vasitəsi ilə göstərilir. Göstəricilər əsas üzvlərin təsirini qüvvətləndirir. Bunlar konkret və ya mücərrəd isimlə ifadə oluna bilər. Mücərrəd isimlərlə ifadə olunduqda təktərkiibli cümlələr “of” ifadələr ilə işlənir. “Of all the cruel things”, “the pureness of that love”.

10. Təktərkiibli cümlələr iki əsas: danışanın şəxs temanı ötürməklə remanı cümlədə saxlayır və fikrin daha yığcam şəkildə ifadə olunması məqsədini, fikrə üslub vasitələri ilə xidmət vəzifəsini yerinə yetirir. Təktərkiibli cümlələrin üslub müxtəlifliyi həmin yazıçının tərzini, janrını müəyyən etmiş olur. Digər tərəfdən, təktərkiibli cümlələr qəhrəmanlarının düşüncələrinin yaranmasına, onların fikirlərinin, emosional vəziyyətlərinin və ətraf aləmə olan münasibətlərinin oxucuya ötürülməsində böyük rol oynayır. Tədqiqat işimizin nəzəri hissəsi növbəti tədqiqatlar üçün bir baza, praktik

hissəsi isə məktəblərdə praktik qrammatika bölməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Yarımqıq cümlələr. // – Bakı: Elmi xəbərlər, – 2010. №5, – s. 86-89

2. İngilis və Azərbaycan dillərində cümlənin baş üzvlərinin ifadə vasitələri. // – Bakı: “Elmi xəbərlər”, – 2011. №1, – s. 80-86

3. Лексические проблемы перевода. // – Bakı: “Elmi xəbərlər”, – 2011. №3, – s. 201-209

4. İngilis və Azərbaycan dillərində təktərkibli cümlələrin işlədilməsi. // – ADU V Respublika elmi-praktik konfransı, filologiya elmləri, – Bakı: – 7-8iyun, – 2012. – s.50-52

5. Bədii əsərlərdə təktərkibli cümlələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri.// – Gənc Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların VII Respublika Elmi konfransı, filologiya elmləri, – Bakı: – 2013, – s.293-295

6. Semantic structure of one-member sentences. // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2015. – s. 87-90

7. “Отличие односоставных предложений в неродственных языках.// –Kiev: Науковий вісник Scientific messenger, – 2018. Выпуск 36, – s. 166-170

8. Тəktərkibli cümlələrin üslub və qrammatik funksiyaları. // – Bakı: “Tağıyev oxları”, – 2016. №1, – s. 206-212

9. Şifahi xalq ədəbiyyatında təktərkibli cümlələrin işlənməsi. // – Bakı: “Dil və ədəbiyyat”, – 2016. №2, – s.145-148

10. Сравнение неопределенно-личных предложений на Английском и на Азербайджанских языках. // – Bakı: Azərbaycan “Elmi xəbərlər”, – 2016. №3, – s. 62-67

11. Безличные предложения в Английском языке и их употребление в художественном литературе. // – VI Международный Научно-методический конференция «Современные проблемы лингвистики лингво-дидактики, концепции и перспективы, – Волгоград: –30 апреля-15 мая

2016. – s. 38-44

12. Aydınlıq və lakoniklik dilin gözəlliyinə xidmət edir. // – Bakı: Azərbaycan məktəbi, – 2016. №3, – s. 38-42

13. İngilis dilində şəxssiz cümlələr və onların başqa dillərdə müqayisəsi.// – Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransı, – Bakı: – may 2016. II cild, – s 319-321

14. The Structure of One member sentences in different languages.// – Turkey: – The Journal of Academic Social Science (ASOS), – 2016. N 4, – s. 364-371

15. Agens və dezagens mənalı təktərkibli cümlələrin ədəbi dilimizdə aktuallığı. // –Bakı: Azərbaycan Dili və ədəbiyyatı tədrisi elmi –metodik jurnal, – 2017. N2, – s. 51-54

16. İngilis dilinin tədrisində təktərkibli cümlələrin yaratdığı problemlərin aradan qaldırılması haqqında. //– Xarici dillərin aktual problemləri Respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: – 6-7 dekabr 2018, – s.31-32

17. Təktərkibli cümlələrin qəzet sərlövhələrində və reklamlarda işlənmə xüsusiyyətləri.// – International Conferance Sustainable development and actual problems of humanitarian sciences, – Bakı: 14-15 May 2018, – s. 248-251

18. The Importance of ICT in learning languages. // – Rəqəmsal iqtisadiyyat: Azərbaycan yeni iqtisadi inkişaf mərhələsində mövzusunda Beynəlxalq elmi praktik konfransın materialları, – Bakı: 25 noyabr 2020, – s.340 – 345.

Dissertasiyanın müdafiəsi 25 yanvar 2022-ci il tarixində saat 12⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 24 dekabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 22.12.2021
Kağız formatı: 60x84 16\1
Həcm: 35 758 işarə
Tiraj: 100